

“NƏHCÜL-BƏLAĞƏ” ƏSƏRİNİN TARİXİ QAYNAQLARI

*f.f.d. Fuad Nurullayev,
Qafqaz Müsəlmanları İdarəsi
sədrinin müavini
fuad.nurullah@gmail.com*

XÜLASƏ

İslam ənənəsinin dahi şəxsiyyətlərdən biri İmam Əlidir. O, həm ordu komandanı, həm dövlət rəhbəri, həm də elmi, biliyi ilə seçilmiş və İslam dininə böyük xidmətlərilə tanınmışdır. İslamı ilk qəbul edənlərdən olaraq həmin dinin incəliklərinə və ruhuna yiyələnmişdir. İstər dövlət rəhbərliyində, istərsə də insanlarla münasibətdə hər zaman bu dinin prinsiplərinə sahib çıxmış, onlara əsasən hərəkət etmişdir. Uşaqlıqdan bəri Həzrət Peyğəmbərin (s) əhatəsində yetişən Həzrət Əli (ə) onun tərbiyəsi və elmi ilə böyümüşdür. Həmin elmin nəticəsi Həzrət Əlinin xütbələrində, hədislərində, məktublarında öz əksini tapmışdır. Ona aid olan sözləri, xütbələri və məktublaşmaları məşhur müfəssir və ədib Seyyid Rəzi (359/970-406/1015) iyirmi il içərisində toplamış və “Nəhcül-Bəlağə” adlı əsəri ərsəyə gətirmişdir. Həmin əsər Həzrət Əliyə (ə) aid olan 241 xütbə, 79 məktub və 480 qısa kəlamı əhatə etmişdir. Bəzi tədqiqatçıların iddiasına görə, “Nəhcül-bəlağə” əsərindəki xütbə və ya kəlamların hər biri Həzrət Əliyə aid olmaya bilər; hətta kitabdakı sözlərin Həzrət Əliyə aid olması şübhəli olduğunu irəli sürənlər də olmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, istər əsərdəki fəlsəfi-ictimai fikirlər, istərsə də onun ifadə və üslub üstünlüyü bu əsərin Həzrət Əlinin elminin bir nəticəsi olduğunu göstərir. Eyni zamanda, əsərin rəvayət mənbələri də bu sözlərin müəllifinin Həzrət Əliyə aid olduğunu göstərir. Məqalədə “Nəhcül-bəlağə”nin mənbələri araşdırılmış və Həzrət Əliyə aidiyyəti müəyyən edilmişdir.

Açar sözlər: Allah, Quran, Seyid Rəzi, İmam Əli, imam.

“Nəhcül-bəlağə” əzəmətli və bənzərsiz bir insanın bəşəriyyətə bəxş etdiyi kitabdır. “Nəhcül-bəlağə” hicri-qəməri tarixinin dördüncü əsrində məşhur alim Seyyid Rəzi tərəfindən toplanmışdır. Bu kitabı toplamaq üçün iyirmi il çalışan Əllamə Seyyid Rəzi yüzlərlə kitab araşdırdıqdan və keçmişdə yazılmış pərakəndə əsərləri topladıqdan sonra, hicri-qəməri tarixinin 400-cü ilində bu dəyərli əsəri 241 xütbə, 79 məktub və 480 qısa kəlam olmaqla “Nəhcül-bəlağə” adı ilə elm, təfəkkür və mərifət aləminə təqdim etdi. “Nəhcül-bəlağə”nin

toplanması tarixindən keçən 1 000 il ərzində böyük alimlər, məşhur xətiblər, bacarıqlı yazıçılar və çoxlu mütəfəkkir bu əsər barəsində gözəl sözlər deyib və ya dəyərli mətləblər yazıblar.

“Nəhc” yol və üslub, “bəlağə” isə sözü çatdırmaq mənasındadır. Ədəbiyyat terminologiyasında “bəlağət fəsahtli sözün şəraitə uyğun olması” deməkdir. Yəni oxucunun vəziyyətini onun idrak və məlumatının səviyyəsi baxımından nəzərə almaq, həmçinin söz və ya yazının dinləyici, yaxud oxucuya istənilən təsiri göstərməsi üçün zaman, məkan və digər xüsusiyyətlərə riayət etməkdir.

“Nəhcül-bəlağə”, sanki keçmiş, müasir dövr və gələcək üçün yazılmış, zaman keçdikcə köhnəlmək bilməyən, əksinə, günbəgün təzələnen bir kitabdır. “Nəhcül-bəlağə”də bütün bəşəri biliklər və dünya baxış üsulları özünəməxsus yer tutur.

“Nəhcül-bəlağə” İslam aləmində Qurandan sonra ən böyük kəşf mənbəyi sayılaraq, insana kamilliyin ən uca, əlçatmaz və ünyetməz zirvələrinə yiyələnmək üsulunu öyrədir. İmam Əlinin (ə) xütbələri, məktubları və hikmətli kəlamlarından ibarət olan “Nəhcül-bəlağə”də hər bir müsəlmanı maraqlandıran və onun üçün ən ümdə məsələlərə dair dolğun məlumat vardır.

“Nəhcül-bəlağə” İmam Əli (ə) haqqında, onun şəxsiyyəti, fəzilətləri, bəlağət və fəsahtli, elmi barədə biliklərimizi zənginləşdirməyə, daha dolğun bilik hasil etməyə imkan verən fundamental bir əsərdir. Natiqlik məharətinə nə dərəcədə malik olursansa-ol, nə səviyyədə elmi, dini, fəlsəfi təhsil alırsansa-al, İmam Əlinin (ə) fəzilət və üstünlüklərindən söz açmaq çox çətindir, çünki belə bir nəhəng fikir dühası haqqında danışmaq kimi böyük cəsarət tələb edən bir işdə dil acizlik göstərir, bilik naqislik nümayiş etdirir.

Tədqiq etdiyimiz bu mövzu elə bir aktual və əhəmiyyətli mövzuları əhatə edir ki, məqsədimizi ortaya qoymaq üçün ən məşhur mənbələri və mütəfəkkirlərin “Nəhcül-bəlağə” ilə bağlı fikirlərini tədqiq etməklə bir araşdırma materialı ortaya qoymağa çalışacağıq.

İmam Əli ibn Əbu Talibin (ə) bəlağət və fəsahtdə misli-bərabəri olmayan xütbələri, hikmətli kəlamları və məktublarının toplusu olan “Nəhcül-bəlağə” İslam və bütün dünya mədəniyyəti inciləri sırasına ölməz bir əsər kimi daxil olmuşdur.

İmam Əlinin (ə) əshabı onun xütbələrini, moizələrini, məktublarını və hikmətli kəlamlarını o hələ həyatda ikən cəm etməyə və yazıya almağa başlamışdır. Daha sonralar Əhli-Beyt imamlarının (ə) hafizələrində həkk olunan və müqəddəs əmanət kimi nəsil-dən-nəslə ötürülən bu əlçatmaz bəlağət və fəsaht nümünələri həm də xüsusi katiblər tərəfindən qələmə alınmışdır. İmam Əlinin (ə) mübarək kəlamlarını hələ Seyid Rəzidən öncə öz səhabə və silahdaşı olan Əbu Süleyman Zeyd ibn Vəhab cəmləmişdir. Habelə Əbu Süleyman Zeyd ibn

Vəhab, İsmayıl ibn Mehran Səkuni, Əbul Qasim Əbdüləzim Həsəni İmam Əlinin (ə) bir çox xütbələrini toplayaraq, hər üçü “Xütəbu-Əmirəl-Möminin” adlı kitab yazmışdır. Sonralar bir çox yazıçı bu xütbələri öz kitablarına daxil etmiş, Əlinin (ə) hikmətdolu xütbə, kəlam və moizələrinə geniş şərhələr yazmışlar. Bu şərhələr arasında ən məşhuru ibn Əbil Hədid Əbdülhəmidin şərhə sayılır.

Böyük alim Seyid Rəzi Məhəmməd ibn Əhməd hicri-qəməri tarixi ilə 400-cü ildə (1000-ci il) İmam Əlinin (ə) xütbə, kəlam və məktublarını toplayıb adını “Nəhcül-bəlağə” qoymuşdur.

Seyid Rəzi adı ilə tanınan Əbülhəsən Məhəmməd ibn Əbu Əhmədil-Hüseyn İmam Əli ibn Əbu Talibin (ə) nəslindən olub, İmam Museyi-Kazimin oğlu İbrahimin nəticəsi Əhməd Hüseynin oğludur. Ana tərəfdən də Fatimə vasitəsilə İmam Hüseynə (ə) qohumluğu çatır və ata tərəfdən seyidlik şərəfinə sahibdir (əl-Hüseyn, h. 1337, 193-200; Əbduh, 6). Seyid Rəzi hicri 359-cu ildə (969-970) anadan olmuş, üsul və ədəbiyyatda çox yüksək mövqə qazanmış, 383-cü ildə (993) Bağdadda seyidlərin hakimiyyət xidmətini öz üzərinə götürmüşdür. Onun “Kitabül-mütəşahib fil-Quran”, “Məcəzatül-asareyni-nəbəviyyə”, “Təlxisül-bəyan ən məcazatil-Quran”, “Kitabül-Xəsais”, “Əxbari-qüzati-Bağdad” adlı əsərləri, atası haqqında bir kitabı, üç cild risaləsi, Əbu Ədullah Hüseyn ibn Əhməd ibn Həccacın (v. h.391/m.1000) şeirlərindən seçmələri və divanı vardır.

Rəzinin ən məşhur əsəri İmam Əlinin (ə) xütbə, məktub və sözlərini topladığı “Nəhcül-bəlağə”dir (əl-Hüseyn, h. 1337, 196-197). Hicrətin 406-cı ilinin məhərrəm ayının 6-da (aprel, 1015) Bağdadda vəfat etmiş, Kərhdəki evində dəfn edilmişdir (Əbdullahil-Məmakani, h.1352, III, 107). Seyid Rəzi bu xütbə, məktub və hikmətli sözləri toplayarkən bir xeyli qaynağa sahib idi. Əbu Cəfər Məhəmməd ibn Həsən ibn Əli ət-Tusin (h.460 /1067) rəvayətindən aydınlaşır ki, İmam Əlinin (ə) oxuduğu xütbələri ilk dəfə kufəli Zeyd ibn Vəhabül-Cüheyri qələmə almışdır. O, İmam Əlinin (ə) əshablarından idi. Nəhrəvana gedərkən İmam Əli (ə) Zeydi də özü ilə götürmüşdü (Əbdullahil-Məmakani, h.1352, I, 471-472). Tusi bu kitabı Əbu Mixnəf Lut ibn Yəhyadan, o, Əbu Mənsur Cüheyridən, o da Zeyd ibn Vəhəbdən rəvayət etmişdir. Zeyd isə rəvayət etdiyi xütbələri şəxsən İmam Əlinin (ə) özündən eşitmişdir. İbn Həcər Zeyd ibn Vəhəbin cahiliyyə dövrünü və əsri-səadəti gördüyünü, lakin Peyğəmbərlə (s.ə.s.) görüşmədiyini, Kufədə yaşadığını, hicrətin 96-cı ilində (m.714) vəfat etdiyini göstərir. Zeydin Peyğəmbərin (s) bəsətindən əvvəli görməsi onun yüz ildən artıq yaşadığını göstərir.

İmam Əlinin (ə) xütbələrini yazanlardan biri də İbrahim ibn Həkəm ibn Züheyri əl-Fəzaridir. Həkəm ibn Züheyri hicrətin 127-ci ilində (m.741) vəfat edən İsmayıl ibn Əbdurrəhman əs-Süddəinin təfsirini rəvayət etmişdir. Elə bir

təfsir yoxdur ki, onun təfsirindən rəvayət etməsin. Əbu İsa Tirmızı da “Səhih” əsərində ondan faydalanmışdır. Həkim ibn Züheyr hicrətin 180-ci ilində (m.796) vəfat etmişdir. Oğlu İbrahimin isə imam Əlinin (ə) xütbələrini əhatə edən bir kitabı vardır (Əbdullahil-Məmakani, h.1352, I, 15).

Xütbələri toplayanlardan biri də İsmayıl ibn Mehranis-Səkunidir. O, İmam Cəfər Sadiqin (ə), İmam Rzanın (ə) zamanlarında yaşamış, onlarla müşərrəf olmuş, bir sıra kitablar yazmış və İmam Əlinin (ə) xütbələrini toplamışdır.

İmam Əlinin (ə) əshabından nüfuz sahibi kimi tanınan və İmam Həsən (ə) zamanında da ömür sürmüş Əsbəğ ibn Nübatə onun Malik Əştəri Misirə vali təyin edərkən ona yazdığı “Əhdnamə”ni və Məhəmməd Hənəfiyyəyə vəsiyyətlərini rəvayət etmişdir. Malik Əştərlə göndərilən və misirliyə xitabən yazılan məktublarını isə Cəməl döyüşündə İmam Əlinin (ə) yanında olan Səsəə ibn Sühan rəvayət etmişdir.

İmam Nəqinin (ə) zamanında yaşayan Saleh ibn Əbu Həmməd Əbülkeyri Razi də xütbələri ehtiva edən bir kitab tərtib etmişdir.

Bunlardan başqa, Muxtar ibn Əbu Ubeydə əs-Səqəfinin əmisi Sədin nəslindən olan İbrahim ibn Məhəmməd ibn Səidi Səqəfi, iki yüzə qədər kitabın müəllifi olan Əbdüləziz ibn Yəhya Cəludi əl-Bisri, Hişam ibn Məhəmməd ibn Səid də xütbələri toplayanlardandır. Hişamın tarix və ənsaba dair bir sıra kitabları vardır. İmam Nəqinin (ə) zamanında yaşayan və “Kitabi-Məhasin” sahibi Əhmədin babası olan Məhəmməd ibn İsa ibn Abdullah ibn Səid əl-Əşşerinin, fiqhə dair bir sıra əsərlərin müəllifi Məhəmməd ibn Əhməd əl-Cufinin də İmam Əlinin (ə) xütbələrindən ibarət kitabları vardır. Bunlardan əlavə, məşhur tarixçi Əbulhəsən Əli ibn Məhəmməd əl-Mədaini də (v.839) İmam Əlinin (ə) xütbələrini və amillərinə yazdığı məktubları bir kitab halında toplamışdır (İbn Nədim 1345, 149).

Göründüyü kimi, Seyyid Rəzi İmam Əlinin (ə) xütbələrini, məktublarını, hikmətli sözlərini toplayarkən dövründən əvvəlki bir çox qaynaqlarla tanış idi. Rəzinin qardaşı Ələmül-hüda Seyyid Mürtezanın (h. 436, m.1044) kitabxanasında səksən min cild kitab vardı. “Möcuzətül-Buldan” bu kitabxananın dünyada misilsiz olduğunu, kitabların hamısının elmi biliklərlə zənginliyini göstər-məkdədir (Bəhrani 1323, 343). Seyyid Rəzinin bu sahədəki xidmətləri əvəzsizdir. O, “Nəhcül-bəlağə”ni tərtib etməsəydi, bəlkə də bu xütbələrin, məktubların və hikmətli sözlərin çoxu bizə gəlib çatmazdı. “Nəhcül-bəlağə”də rast gəlmədiyimiz bəzi xütbələr də İmam Əliyə (ə) aid edilir ki, “əl-Lölö”, “əl-İftixar”, “əl-Vəsilə” bunlardandır. İbn Şəhr Aşub (v.1192) da öz “Mənaqib” əsərində adını çəkdiyimiz xütbələrdən bəhs edir.

Şübhəsiz ki, İmam Əlinin (ə) “Nəhcül-bəlağə”yə düşməmiş xütbə və məktubları da vardır. Məlumdur ki, Amidinin “Qürərul-hikəm”indəki qısa və

hikmətli sözlərin sayı 11050-yə çatır. “Xütbətül-bəyan” kimi bəzi xütbələrdə radikal fikirlərin olması, bu xütbələrin İmam Əliyə (ə) aidliyinə haqlı şübhələr yaradır (ət-Tehrani 1320-1322, VII, 187-193).

“Nəhcül-bəlağə”nin Seyyid Rəzi tərəfindən meydana gətirildiyini, bu kitabdakı xütbələrin, sözlərin Seyyid Rəziyə aid olduğu haqqındakı şübhə barəsində nəhv, luğət, təfsir, hədis, fiqh, ənsab, qiraət, hətta hesab, həndəsə və hikmətdə zəmanəsinin görkəmli elm sahibi olan ibn Həşşab Abdullahdan (v.1172) soruşularkən, o demişdi: “Seyyid Rəzi, yaxud bir başqası bu xütbələrə necə sahib ola bilər? Biz Seyyid Rəzinin risalələrini görmüşük, mənsur sözlərindəki üslubunu da bilirik”. İbn Həşşabın “Xütbeyi-Şişiyyə”ni Seyyid Rəzinin anadan olmasından hələ iki yüz il əvvəlki kitablarda gördüyünü ibn Əbilhədid ustadı Müsəddiq ibn Şəbibdən rəvayət edir (Təbrizi, V, 216-218).

Bəziləri heç bir dəlilə əsaslanmadan bu sözlərin sonradan uydurulduğunu, hətta bu qədər xütbələrin əzbərlənib yazılmasına, dörd yüz ilə yaxın bir müddət sonra isə Seyyid Rəziyə çatmasına şübhə ilə yanaşsalar da, onların ərəblərin xüsusiyyətlərini bilməməsi göz qabağındadır. Ərəb tarixçilərindən Həccac, Səhban, Vail və başqaları cahiliyyə və İslam dövrü xətiblərinin sözlərini, Xalid ibn Abdullah, Mötəsim və Ziyad kimi xəlifə və əmirlərin xütbələrini nəql etmişlər ki, bunlar tarix kitablarında mövcuddur.

Bundan əlavə, ərəblər fəsaḥət və bəlağətə aşıqdır. Fəsaḥət və bəlağətdə örnək olan şeirləri, sözləri əzbərləmək ərəblərdə bir ənənə idi. Hətta hicrətin 132-ci ilində (m. 750) son Əməvi xəlifəsi II Mərvan tərəfindən öldürülən məşhur Əbdülhəmid Katibdən “Bu bəlağəti necə əldə etmişən? – deyə soruşulduqda o, cavab vermişdi ki, başının ön hissəsində saç olmayanın (İmam Əlinin (ə)) xütbələrindən yetmiş xütbə əzbərlədim və onların köməyi ilə bu bəlağəti əldə etdim.

“Nəhcül-bəlağə”dəki xütbələrdə “əzəl, əzəliyyə, məlul” kimi dövrdə istifadə olunmayan, daha çox fəlsəfi düşüncədən doğmuş olan sözlərin mövcudluğuna əsaslanıb xütbələrin İmam Əliyə (ə) aid olmadığını söyləyənlər də var idi. Belə ki, “əzəl” sözü “sihah”, “əsasül-lüğa”, “lisanül-ərəb” müəlliflərinin və digərlərinin yazdıqları kimi, “ləmyəzəl”dən törəmiş, vaxtilə “ləm”siz, sadəcə olaraq, “əzəl” şəklində işlədilmişdir.

“Nəhcül-bəlağə”nin bəzi nüsxələrində ola bilsin ki, xütbələrdən ixtisar olunanı vardır. Tərtibçilər öz zövqlərinə, ehtiyac və lüzuma görə bəzi cümlələri bəlkə də çıxarmışlar. Buna görə də bir kitabın bir neçə nüsxəsində bu cür naqislik və artırmalara həmişə rast gəlmək olur. Bu, artıq cümlələrin sonradan əlavə edildiyinə deyil, bəzi sözlərin tərtibçi tərəfindən yazılmadığına dəlalət edir. Bir də əzbərlənən sözlərdə, əzbərləyənlərin mənanı deyil, bəzi kəlmələri

dəyişdirməsi, katiblərin bəzi sözləri zamana uyğunlaşdırması və eyni mənanı verən digər sözlərlə əvəz etmələri mümkündür.

“Nəhcül-bəlağə”dəki bəzi xütbələrin, vəsiyyətlərin, qısa sözlərin bir qismi ayrıca şərh edilmişdir. Təkcə “Xütbətüş-şiqşiqiyyə”nin on altı tərcümə və şərhı vardır (ət-Tehrani 1320-1322, 99-100).

İmam Həsənə (ə) vəsiyyətləri orijinalı ilə və digər iki vəsiyyətlə hicri 1329-cu ildə İstanbulda fars dilində nəşr olunmuşdur. Həmin nəşr “Hədiyyətül-üməm” adı ilə hicri 1381-ci ildə Nəcəf-Şərəfdə, 1961-ci ildə “Mənşürül-ədəbiyə-ilahi və düsturul-əmaliyə və karqahi”, “Kitabül-əxlaqeyn nəfisə fi şərhı xütbətül-vəsiyyə” və “Nazimül-vəsiyyə” adları ilə İranda təkrar nəşr edilmişdir. Bu vəsiyyətin türkcəsindən başqa altı şərhı vardır.

İmam Əlinin (ə) Malik Əştərə yazdığı Əhdnamə, “Adabül-mülük”, “Töhfeyi-Süleymani”, “Düsturi-hikmət”, “Ünvanur-riyasə, ər-rayi və r-riyyə”, “Şərhül-əhd”, “Nəsayihül-mülük”, “Nəzmül-əhd”, “Hidayətül-hüsam fi əcaibil hidayəti vəl hükkam”, “Töhfətül-vəli”, “Tərcümətül-əhd”, “Şərhı-əhdnamə”, “Əsasüs-siyasə fi təsisir-riyasə”, “Dirasatün-nəhc”, “Rumuzul-imarə” kimi adlarla şərh edilmişdir. Onların sayı 20-dən artıqdır. “Həmmam xütbəsi” kimi tanınan xütbələrin on beş şərhı vardır.

Bunlardan başqa, İmam Əlinin (ə) hikmətli və qısa sözlərini məşhur Cahiz (v. 869) “Miə kəlīmə” (yüz söz) adı ilə toplamışdır ki, bu əsəri Səfəviyyə dövrü şairlərindən Adil və həmin dövrün adamlarından Məhəmməd ibn Əbu Talibi Astrabadi fars dilinə tərcümə etmişlər. Adilin əsəri Tehrandə 1304-cü ildə nəşr olunmuşdur.

Əbu Əliyi Təbərsi, yaxud Əli ibn Seyyid Fəzlüllahi Ravəndi (v. 1178) “Yüz kəlīmə”ni əlifba sırası ilə otuz fəslə ayırmış və adını da “Nəsrul-Ləali” qoymuşdur. Bu kitab h. 1312-ci ildə nəşr olunmuşdur. Rəşidəddin Məhəmməd ibn Məhəmməd əl-Vətvat (v.1157) “Töhfətüs-siddiq”, “Fəslül-xitab”, “Ünsul-ləhfən” adları ilə ilk üç xəlifənin sözlərini topladığı kimi, “Mətlubu külli talib” adı ilə İmam Əlinin (ə) də yüz sözünü toplamış, hər birini farsca bir qitə ilə tərcümə etmişdir. Bunlardan və Seyyid Rəzinin “Nəhcül-bəlağə” kitabının sonuna daxil etdiyi qısa sözlərdən başqa, İmam Əlinin (ə) daha on mənzum, mənsur, ərəbcə və farsca, hətta fransızca qısa və hikmətli sözlərinin şərh və tərcümələri vardır. İmam Əlinin (ə) qısa sözlərini, xüsusilə “Qürərul-hikəm və dürərul-kəlīm” adı ilə toplayan Nasihuddin Əbdülvahid ibn Məhəmmədi Təmimiyyə Amididir. Miladi 1192-ci ildə vəfat edən ibn Şəhr Aşubun rəvayətinə görə, Amidi onun ustası olmuşdur. Amidi “Qürərul-hikəm”də Əlinin 11.050 sözünü toplamışdır.

Miladi 1337-ci ildə vəfat edən Savcızadə “Nəsrül-ləali”ni “Büdrətül-məali fi tərcümətül-ləali” adı ilə və hər sözü “məfailun, məfailun, fəulun” vəznində farsca bir beytlə tərcümə etmişdir. Süpahizadə Əli Qalib farsca beytləri bir-bir

türkcəyə tərcümə etmişdir ki, bu kitab Naxçıvanızadə Məhəmmədin yazısı ilə daşbasması olaraq 1315-ci ildə Osmanıyyə mətbəəsində nəşr olunmuşdur. 1940-ci ildə İmam Əlinin (ə) anadan olmasından şəhadətinə qədərki dövrü əhatə edən tərcümeyi-halı ilə birgə 54 xütbə və xitabələrini, İmam Həsənə (ə) vəsiyyətinə, Malik Əştərə “Əhdnamə”sini, 17 məktubunu, əmr və vəsiyyətlərini, 44 hikmət və nəsihətini, “Divan”ından 48 şeiri tərcümə edilmişdir. Ankarada Əmək Basım Yayınevi tərəfindən “İmam Əli buyruğu” adı ilə nəşr olunmuşdur.

Hadi Kaşifül-Ğita “Müstədrəkun-Nəhcül-bəlağə” və Rza Ustadi “Mədarikə-Nəhcül-bəlağə” əsərlərində “Nəhcül-bəlağə”nin sənədlərini yazmışlar.

“Nəhcül-bəlağə” əmr və xütbələr, məktub və vəsiyyətlər, hikmətli kəlamlar olmaqla üç hissədən ibarətdir.

241-242 xütbədən ibarət olan birinci hissə İmam Əlinin (ə) müxtəlif hadisə və şəraitlə bağlı etdiyi söhbətlərdən ibarətdir. 78-79 məktubdan ibarət olan ikinci hissədə İmam Əlinin (ə) müxtəlif şəxslərə yazmış və onlara düzgün yolu, əmanətə xəyanət etməməyi və gözəl işləri tövsiyə edən məktubları yer alır. 480-489 hikmətamiz sözdən ibarət olan üçüncü hissədə İmam Əlinin (ə) müxtəlif yerlərdə söylədiyi əxlaqi, elmi, siyasi-ictimai, psixoloji və digər hədislər toplanmışdır (Rəzi, 2006).

Əlbəttə, İmam Əlinin (ə) bütün nəzəri irsini, dediklərini və yazdıqlarını tək-tək toplayıb tam dəqiqliyi ilə külliyyat şəklində yazıya almaq çətin və bəlkə də qeyri-mümkün bir işdir. Hər halda, tam qətiyyətlə deyə bilərik ki, bu gün İmam Əlinin (ə) bizə gəlib çatan kəlamları çatmayanlardan qat-qat azdır. Digər tərəfdən qeyd edilməlidir ki, ayrı-ayrı müəlliflərin tarixi şəraitdən, dövrün əhval-ruhiyyəindən, sosial-siyasi hadisələrinin xarakterindən asılı olaraq İmam Əlinin (ə) xütbə, kəlam, məktub və moizələrini bir-birindən fərqli deyim və mənalarda yazıya alması da sonralar bu mübarək yazıların dürsüt tərtibi işini xeyli çətinləşdirən amillərdən olmuşdur. Bunların hamısını araşdırmaq, tədqiq etmək, hər bir sözü artırıb-əskiltmədən, rəvayət edildiyi şəkildə yazıya almaq xüsusi səriştə, hazırlıq tələb edir.

“Nəhcül-bəlağə” ayrı-ayrı xalqların dillərinə tərcümə edilmişdir. Şərhlə tərcümələr daha uğurlu olmuşdur. Belə şərhlə tərcümələrdən biri və deyə bilərik ki, ən uğurlusu və mükəmməli Ağa Seyyid Əliyənəqi Feyzül İslamın fars dilində hazırladığı tərcümədir (Rəzi 2009, VI).

Bu tərcüməni digər tərcümələrdən fərqləndirən əsas xüsusiyyət filoloji dəqiqlik, ərəb dilindəki çətin söz və ifadələrin fars dilində stilistik qarşılığını seçmək qabiliyyəti ilə bağlı izah edilə bilər. Məhz bu səbəbdən, “Nəhcül-bəlağə”nin bu gün Azərbaycan oxucusunun ixtiyarına verilən tərcüməsi Ağa Seyyid Əliyənəqinin həmin əsəri əsasında hazırlanmışdır.

İslam fikri tarixinin yüksək məqam sahibi sayılan İbrahim Səyyar ən-Nəzzam İmam Əlinin (ə) şəxsiyyəti haqqında bir söz deməyi insan üçün imtahan kimi bir şey hesab etmişdir (Rəzi 2009, VII).

“Nəhcül-bəlağə” bir daha sübut edir ki, Peyğəmbər (s) İmam Əlinin (ə) Quran elmlərinə və şəriətə dair biliklərini yüksək qiymətləndirəndə, onu “bu ümmətin ən çoxbiləni” adlandıranda, nə qədər uzaqgörən olmuş, bu uzaqgörənliyi səmadan ilhamlanaraq almışdır. Xəlifəlik kürsüsünə əyləşən İmam Əli (ə) müsəlmanlar ona beyət edəndə Peyğəmbərin (s) geyimlərini geyinərək minbərə qalxıb demişdir: “Ey insanlar! Mən sizin aranızdan getməmişdən qabaq məndən soruşun...” (Rəzi 2009, VII).

Peyğəmbər (s) buyurur: “Mən Allahdan nə diləmişəmsə, verib... Ondan diləmişəm ki, səni mənim vəsim, varisim və elmimin xəzinədarı etsin, o da edib”. Peyğəmbərin (s) “Mən elmin şəhəriyəm, Əli isə onun qapısıdır, şəhərə girmək istəyən qapıya gəlsin” kimi kəlamları İmam Əlinin (ə) Peyğəmbər (s) varisliyindən xəbər verir (Muxtar 2011, 11).

Nəticə olaraq deyə bilərik ki, “Əxül-Quran” (“Quranın qardaşı”) adlandırılan “Nəhcül-bəlağə” İslam cəmiyyətinə lazım olan dinin ən əsas və mühüm prinsiplərini özündə birləşdirən bir məcmuədir. “Nəhcül-bəlağə”də tövhid, İslam əqidələri və üsuliddindən tutmuş, əxlaq, pəhrizkarlıq, nəfsi paklıq, tarix, idarəetmə siyasəti, böyük ictimai fəaliyyətin və ailə münasibətlərinin tənzimlənməsi, müharibə, siyasət, hikmət və elm məsələlərinə qədər hər şey haqqında ətraflı məlumat verilir.

ƏDƏBİYYAT

Ağa Bozorg ət-Tehrani. (1320-1322). “*Əz-zəriə ilə təsanifiş-şiə*”. IV cild, Tehran.

Məhəmməd Əli Müdərris Xiyabani Təbrizi. *Reyhanətul-ədəb* (tarixsiz).

Cəfərov Muxtar. (2011). *Allah Rəsulundan İmam Əliyə tövsiyyələr*. Bakı.

Əllamə Bəhrani. (1323). *Möcuzətul-buldan*, 2, II cild, Misir: Beynəs-sureyn mətbəəsi.

İbn Nədim. (1345). *Əl-fihrist*. Misir: Rəhmaniyyə mətbəəsi.

İbn Ünbə əl-Hüseyni. (h. 1337, m.1918). *Ümdətut-Talib fi ənsabi Əli ibn Əbu Talib*. Nəcəful-əşrəf.

Məhəmməd Əbduh. *Şərhi-Nəhcül-bəlağə*, Beyrut, Muəssisətul-aləmi nəşri.

Seyyid Rəzi. (2006). *Nəhcül Bəlağə*, III hissə, sonuncu xütbə, tərcüməçi:

Ağabala Mehdiyev, Dürdanə Cəfərli, Etibar Quliyev, Bakı.

Seyid Rəzi. (2009). *Nəhcül-bəlağə*, üçüncü nəşr, Bakı.

Şeyx Əbdullahil-Məmakani. (h.1352). *Tənqiyhul-məqal fi əhvalir-rical*. Nəcəf: Murtəzaviyyə mətbəəsi.

д.ф.но филос. Фуад Нуруллаев

ИСТОРИЧЕСКИЕ ИСТОЧНИКИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ “ПУТЬ КРАСНОРЕЧИЯ”

РЕЗЮМЕ

Одним из выдающихся личностей исламской традиции является имам Али. Он отличился и как командующий армии, и как государственный руководитель, и как научный деятель, и прославился огромным служением исламской религии. Являясь одним из первых, кто принял ислам, он освоил все тонкости этой религии. Как в государственном руководстве, так и в отношениях с людьми он всегда опирался на принципы этой религии, действовал на их основании.

Имам Али, который с детства рос в окружении Пророка Мухаммада (с.а.с), получил воспитание и науку пророка. Результаты этих знаний нашли отражение в проповедях, высказываниях и письмах Имама Али. Высказывания, проповеди и письма Имама Али собрал мыслитель Сейд Рази (359/970-406/1015) на протяжении 20 лет и написал произведение под названием “Путь красноречия” (“Нахджуль-Балага”). В данное произведение вошли 241 проповедь, 79 писем и 480 коротких высказываний Имама Али. По убеждениям некоторых исследователей, не все проповеди и высказывания в произведении “Путь красноречия” могут относиться имаму Али. Были даже те, кто сомневался в принадлежности слов в книге Иمامу Али. Однако следует отметить, что как философско-общественные мысли, так и преимущества его стиля и выражения указывают, что это произведение является результатом науки Имама Али. В то же время повествовательные источники указывают на принадлежность этих слов имаму Али. В статье были исследованы источники “Пути красноречия” и установлено их принадлежность Иمامу Али.

***Ключевые слова:** Аллах, Коран, Сейид Рази, Имам Али, имам.*

PhD Fuad Nurullayev

HISTORICAL SOURCES FOR NAHJ AL-BALAGHA

ABSTRACT

One of the great personalities in the Islamic tradition is Imam Ali. He was an army commander, head of the state and was well-known for his knowledge, intelligence and services to Islam. Being one of the early followers of Islam, he mastered the subtleties and spirit of the religion. Whether as a leader or a person in his relation to others, he adhered to the principles of the religion and acted accordingly. Ali (pbuh) grew up close to the Prophet (pbuh) since his childhood, and benefited from his education and intelligence. This knowledge was reflected in the sermons, hadiths, and letters of Hazrat Ali. The words, sermons, and letters that belonged to him were collected over twenty years by the well-known thinker and writer Seyyid Razi (359 / 970-406 / 1015) and introduced with the work called *Nahj-al-Balagha*. This work covers 241 sermons, 79 letters and 480 short stories by Hazrat Ali. According to some researchers, it is possible that some of the sermons and sayings in *Nahj-al-Balagha* might not belong to Hazrat Ali. Some researchers think it is doubtful the sayings in the book belonged to Hazrat Ali. However, it should be noted that the philosophical-social ideas in the work, as well as its expression and style, indicate that the work is the product of the intelligence of Hazrat Ali. At the same time, the sources which narrate the stories of the work reveal that the author is Hazrat Ali.

The article investigates the sources about *Nahj-al-Balagha* and define its relation to Hazrat Ali.

Keywords: *Allah, the Quran, Seyid Razi, imam Ali, imam*

Çapa tövsiyə etdi: i.f.d. A.M.Şirinov